

DIGITAALI- SESSA TALOUDESSA TARVITAAN JOUSTAVAA SOSIAALITURVAA

” Tulevaisuuden sosiaaliturvan tulee purkaa byrokratialoukkuja ja mahdollistaa joustava liikkuminen työmarkkinastatuksesta toiselle.

Ihmistyö on muuttanut muotoaan läpi historian. Uudet teknologiat ovat hävittäneet työtehtäviä ja tehneet ihmistyön suurelta osin tarpeettomaksi etenkin maataloudessa, mutta enenevässä määrin myös teollisuudessa. Teknologia on tehnyt hyödykkeiden tuotannosta ja ihmisten inhimillisten tarpeiden tyydyttämisestä yhä vaivattomampaa.

Yhteiskuntatutkimuksessa vallitsee tällä hetkellä lähes konsensus siitä, että keinoölyä hyödyntävien digitaalisten teknologioiden mukanaan tuoman neljäs teollinen vallankumous mahdollistaa seuraavaksi myös yhä useampien palvelu- ja tietotöiden automatisoinnin. Työtehtävien automatisoinnin lisäksi digitaaliset alustat edistävät uberisaatiota, eli tuotannon pilkkomista pienempiin osiin. Alustatalous hämärtää työn ja työttömyyden, palkkatyön ja yrittäjyyden eri muotojen sekä formaalin ja informaalin työn rajoja. Maailman suurin taksifirma ei omista yhtään taksia eikä maailman laajin majoi-tuspalveluketju omista yhtään hotellia. Arviot työvoiman mahdollisuuksista sopeutua näihin muutoksiin ovat polarisoituneet.

Teknologian eksponentiaalista kehitystä ja läpitukenvuutta alleviivaavat asiantuntijat näkevät, että ilman tarkoituksenmukaista yhteiskuntapolitiikkaa, kehitys johtaa massatyöttömyyteen ja eriarvoisuuden syvenemiseen digitaalisen talouden voittajien kerätessä tuottavuuskasvun hedelmät. Keskeisin tämän koulukunnan politiikkasuositus on perustulo.

Puheenvuoroissa, joissa teknologisen työttömyyden ja työmarkkinoiden epävarmistumisen ei nähdä muodostavan ongelmaa, korostetaan puolestaan historian evidenssiä myönteisestä työllisyyskehityksestä pitkällä aikavälillä. Tämä koulukunta uskoo tuottavuuskasvun seurauksena syntyvän entistä parempia työpaikkoja. Näin uskovien keskeinen yhteiskuntapoliittinen suositus on koulutus.

Teknologista massatyöttömyyttä ennakoivissa skenaarioissa viitataan poikkeuksetta Oxfordin yliopiston tutkijoiden Carl Freyn ja Michael A. Osbornen vuonna 2013 julkaisemaan tutkimukseen, jonka mukaan teknologisella tasolla tarkastellen lähes puolet Yhdysvaltojen nykyisistä työpaikoista olisi suuressa automaattioriskissä seuraavien kahden vuosikymmenen aikana. Freyn ja Osbornen arvion mukaan erityisesti useat matalaa koulutusta vaativat ja matalapalkkaiset työt olisivat helposti automatisoitavissa. Mika Pajarisen ja Petri Rouvisen samalla metodologialla toteuttama tutkimus arvioi kolmanneksen Suomen työpaikoista olevan automatisoitavissa samalla aikavälillä.

Teknologinen kehitys luo tietenkin myös uusia työpaikkoja. On kuitenkin vaikea ennustaa, missä määrin uusia työpaikkoja syntyy. Digitaalisen vallankumouksen poikkeuksellisuutta korostavat tuovat esiin, että digitalouden jättiläiset kuten Facebook tai Google, tuottavat kyllä merkittävää voittoa omistajilleen, mutta työllistävät vain murto-osan siitä, mitä suuret teollisuusyritykset työllistivät menneinä vuosikymmeninä.

Lisäksi niin Suomessa kuin monissa muissakin maissa viimeisten vuosikymmenien aikana on tapahtunut työtehtävien polarisaatioita siten, että sekä huonopalkkaiset että hyväpalkkaiset tehtävät ovat lisääntyneet keskipalkkaisten tehtävien kustannuksella. Jatkuessaan tämä polarisaatiokehitys pakottaa miettimään, miten tukea niitä huonopalkkaisia, joiden palkkatulo ei riitä elämiseen. Nykyjärjestelmässähän asumistuesta näyttää muodostuvan eräänlainen palkkatuki.

JOUSTAVA SOSIAALITURVA TURVAA RIITTÄVÄN TOIMEENTULON TÄNÄÄN JA HUOMENNA

Maltillisemmankin tulevaisuusskenaarion mukaisesti digitaalisessa taloudessa on odotettavissa teknologista työttömyyttä vähintään lyhyellä ja keskipitkällä aikavälillä, kuten myös aikaisempien teollisten vallankumousten yhteydessä. Koska luotettavien pitkän aikavälin ennusteiden tekeminen on kuitenkin mahdotonta kehitykseen vaikuttavista keskinäisyysriippuvuuksista johtuen, olisi perustelematonta sulkea kokonaan pois vaihtoehto pitkäaikaisemmasta työttömyyden kasvusta.

Vaikka työttömyys laskisikin pitkällä aikavälillä, on perusteltua kehittää sosiaaliturvaa siten, että siirtymä digitaaliseen talouteen on työvoiman kannalta sosiaalisesti mahdollisimman kestävä. Teknologisen työttömyyden kasvua edes lyhyellä tai keskipitkällä aikavälillä ei tulisi vähätellä, sillä pitkityneen työttömyyden seuraukset aiheuttavat yhteiskunnalle sekä sosiaalisia että taloudellisia tappioita.

Jos oletamme, että vähintäänkin maltillinen teknologisen työttömyyden skenaario toteutuu, olisi sillä vaikutusta makrotalouden kehitykseen. Työttömyyden, vajaatyöllisyyden ja epävarmojen työsuhteiden kasvun seurauksena ihmisten ostovoima heikkenisi, millä olisi puolestaan vaikutusta kokonaiskysyntään ja sitä kautta talouden vakauteen. Tällaisessa taloudellisessa ympäristössä yrityksillä olisi vähemmän kannustimia tehdä uusia investointeja, ja ihmiset muuttaisivat kulutustaan pitkän aikavälin odotettavissa olevien tulojen mukaisiksi.

Makrotalouden vakauden kannalta on tärkeää, että työttömien, vajaatyölistien ja epävarmoissa työsuhteissa työskentelevien ostovoima voidaan turvata jatkossakin. Riittävän kulutuskysynnän turvaamisen lisäksi ostovoiman turvaaminen on tärkeää myös köyhyyden torjumiseksi, sillä köyhyydellä on havaittu olevan kielteisiä vaikutuksia esimerkiksi ihmisten terveyteen ja psykologisiin valmiuksiin tehdä järkeviä valintoja. On siis sekä makrotalouden että yksilöiden itsensä kannalta tärkeää, että ihmisten käytettävissä olevat tulot eivät romahda digitaalisessa taloudessa. Riittävän perusturvan takaamisen lisäksi tämä on estettävissä siten, että ansiotyötuloja voidaan yhdistää nykyistä joustavammin yhteen sosiaaliturvan kanssa ja sosiaaliturva ottaa huomioon aiempaa nopeammat muutokset ihmisten työmarkkinatilanteissa.

BYROKRATIALOUKUT PAHENEVAT DIGITAALISESSA TALOUDESSA

Työnteon taloudellinen kannustavuus on ollut poliitikkojen huolenaiheena 1990-luvun puolivälistä alkaen. Taustalla on ollut ajatus, että taloudellista kannustavuutta parantamalla voitaisiin lisätä työvoiman osallistumista työmarkkinoille, mutta ainakaan tuloverotuksen alentamisella ei ole pystytty merkittäväällä tavalla vaikuttamaan työvoiman tarjontaan.

Kannustinloukkukeskustelun ohjattua sosiaali- ja työllisyyspolitiikkaa voimakkaasti viimeiset pari vuosikymmentä ovat vähemmälle huomiolle jääneet nykyisen sosiaaliturvan byrokratialoukut. Byrokratialoukulla tarkoitetaan sosiaaliturvan tarveharkinnasta ja vastikkeellisuudesta johtuvia viiveitä etuuksien maksatuksissa, työtulojen raportointivelvollisuuksia, etuuksien takaisinperintätilanteita ja väliinputoamisia esimerkiksi silloin, kun henkilö haluaisi yhdistää itsensä työllistämistä ja palkkatyötä. Byrokratialoukkujen aiheuttamat psykologiset kannustinongelmat voivat vaikuttaa työhön osallistumis päätöksiin taloudellisia kannustimia enemmän, sillä harvalla on varaa ottaa sitä riskiä, että vuokra jää maksamatta tai loppukuun ruuat ostamatta.

Byrokratialoukkuongelma tunnistetaan yleensä poliittisessa keskustelussa, mutta toimenpiteet byrokratialoukkujen purkamiseksi ovat jääneet vähäisemmiksi. Keskeisin syy tähän lienee se, että työttömien taloudellisia kannustimia korostava aktivointipolitiikka on puolustanut tarveharkintaa ja sosiaaliturvan vastikkeellisuutta sen purkamisen sijaan. Byrokratialoukkujen purkaminen on siis ollut hankalaa siitä johtuen, että niitä synnyttäviä mekanismeja ei ole tunnistettu tai haluttu tunnistaa.

Koska maltillinenkin digitaalisen talouden skenaario ennustaa ihmistyön kysynnän vähenemistä ja epävarmistumista sekä toisaalta itsensä työllistämisen lisääntymistä alustatalouden kautta, sosiaaliturvan, osa-aikaisen työn, itsensä työllistämisen ja elinikäisen oppimisen joustava yhteensovittaminen muodostaa symbioosin, joka takaa työvoimalle mahdollisuudet sopeutua uuteen talouteen. On ilmeistä, että byrokraloukkujen haitallinen vaikutus korostuu taloudessa, jossa ihmisten on kyettävä liikkumaan joustavammin työmarkkinastatukselta toiselle ja yhdistelemään kitkatta erilaisia tulolähteitä.

KANSALLINEN TULOREKISTERI EI PURA KAIKKIA BYROKRATIALOUKKUJA

Moni poliittinen toimija uskoo, että vuonna 2019 käyttöön otettava kansallinen tulorekisteri on kauan kaivattu ratkaisu myös byrokraloukkujen purkamiseksi. Tulojen reaaliaikaisen seurannan ajatellaan mahdollistavan sen, että osa-aikaisesti työskentelevälle henkilölle voidaan taata sovitettu päiväraha nykyistä lyhyemmillä viiveillä tarveharkintaa tai vastikkeellisuutta purkamatta. Tulorekisterin avulla myös asumistuki voitaisiin maksaa nykyistä joustavammin henkilöille, jotka eivät ole sitä aikaisemmin ymmärtäneet hakea.

Mikäli tulorekisteri poistaa sovitellun päivärahan maksamisesta viiveitä ja raportointivelvollisuuksia, osa-aikainen työskentely helpottuu merkittävästi. Tulorekisteri on kuitenkin vain osittainen ratkaisu byrokraloukkujen purkamiseksi ja joustavuuden lisäämiseksi. Koska pelkkä tulorekisteri ei mahdollista aiempaa joustavampia siirtymiä työmarkkinastatukselta toiselle, ainoa tapa purkaa byrokraloukkuja on todennäköisesti nykyisen työttömyysturvan tarveharkinnan ja vastikkeellisuuden uudelleen arviointi. Meillä ei myöskään ole takeita siitä, missä laajuudessa ja milloin tulorekisteri lopulta toteutuu, eikä siitä missä määrin tulorekisteri kuitenkaan pystyy lunastamaan siihen asetettuja suuria toiveita.

Osa-aikaisen työn helpottamisen lisäksi tulevaisuuden sosiaaliturvan tulisi ottaa huomioon itsensä työllistäjät, palkka- ja yrittäjätulojen limittyminen, tarve elinikäiseen oppimiseen ja uudelleen kouluttautumiseen sekä rahatalouden ulkopuolella tapahtuva yhteiskunnallisesti merkityksellinen toiminta.

PERUSTULO EI PURA ANSIOTURVAN BYROKRATIALOUKKUJA

Vastikkeetonta perustuloa esitetään usein erityisesti kansainvälisessä keskustelussa ratkaisuksi teknologisen työttömyyden ja työmarkkinoiden epävarmistumisen mukanaan tuomiin ongelmiin. Perustulon on nähty takaavan riittävä kulutuskysyntä, estävän eriarvoisuuden lisääntyminen, helpottavan osa-aikatyötä ja itsensä työllistämistä sekä parantavan epävarmoissa työsuhteissa työskentelevien mahdollisuuksia neuvotella työehdoista. Monet näkevät siis perustulon keinona turvata työttömien, vajaatyöllisten, epävarmoissa työsuhteissa työskentelevien ja itsensä työllistäjien toimeentulo digitaalisessa taloudessa.

On selvää, että viime kädessä perustulon taso, sovellettava verojärjestelmä ja korvattavat etuudet määrittävät, millaisia vaikutuksia perustulolla on. Muu yhteiskuntapolitiikka ja taloustilanne vaikuttavat luonnollisesti myös perustulon vaikutusmekanismeihin ja erityisesti siihen, millaista kysyntää työvoimaan kohdistuu. Perustulokokeiluilla voidaan saada viitteitä perustulon vaikutusmekanismeista, mutta lopullista totuutta määräaikaisten kokeiluiden avulla ei pystytä kertomaan.

Perustulon keskeinen puute on kuitenkin se, että se ei lisäisi joustavuutta ansiosidonnaista työttömyysturvaa saavien kohdalla, sillä edes keskimääräisen ansiopäivärahan korvaaminen perustulolla ei olisi taloudellisesti realistinen vaihtoehto ilman sosiaaliturvan merkittävää heikentämistä. Monet ovat esittäneet perustulon rahoittamiseksi robottiveroja pääomalle, mutta on epätodennäköistä, että edes tällä tavoin voitaisiin rahoittaa ansioturvan korvaava perustulo.

Tämä ei tietenkään tarkoita sitä, etteikö perustulosta voitaisi keskustella uutena perusturvan muotona. Koska ansiosidonnaista työttömyysturvaa saa kuitenkin tällä hetkellä puolet työttömistä, on tärkeää, että digitaalisen talouden sosiaaliturvauudistukset koskevat myös tätä väestöryhmää.

TARVEHARKINTAA JA VASTIKKEELLISUUTTA

VOIDAAN PURKAA ASTEITTAIN

Tarveharkinta tarkoittaa joissain tapauksissa (esim. lapsiperheet) ihmisten tarpeisiin vastaamista yksilöllisemmin. Nykyiseen sosiaaliturvajärjestelmään rakennettua tarveharkintaa ja vastikkeellisuutta on pystyttävä kuitenkin tarkastelemaan uudelleen digitaalisen talouden näkökulmasta. Perinteisen palkkatyöläisen normiin perustuvat oikeudet ja velvollisuudet rajoittavat ih-

misten mahdollisuuksia tehdä itsenäisiä valintoja, jotka voisivat edistää ihmisen asemaa työmarkkinoilla.

Alustatalous tarjoaa jatkossa uusia mahdollisuuksia itsensä työllistämiseen. Yrittäjyyskasvatuksen seurauksena etenkin nuoremmat sukupolvet pitävät yrittäjyyttä myös entistä luontevampana vaihtoehtona palkkatyölle. Itsensä työllistäminen on kuitenkin usein riski toimeentulolle. Riskin vähentämiseksi palkkatyön ja itsensä työllistämisen yhdistäminen voi olla useimmille henkilöille taloudellisesti turvallisin vaihtoehto aloittaa yritystoiminta. Työttömyysturvan tarveharkinnasta johtuen osa-aikainenkin itsensä työllistäjä saatetaan kuitenkin tulkita yrittäjäksi, mikä evää oikeuden työttömyysturvaan.

Digitaalisten teknologioiden hävittäessä työtehtäviä joustava siirtyminen uusiin työtehtäviin on keskeinen edellytys menestymiseen digitaalisessa työelämässä. Työttömyysturvan käyttämistä opiskeluun on helpotettu, mutta käytännössä on edelleen työvoimaviranomaisen harkinnassa, millainen opiskelu ”edistää työllistymistä”.

Jotta digitaalisen talouden vaatima ketterä uudelleen kouluttautuminen ja elinikäinen oppiminen olisivat mahdollisia, tulisi työttömyysturva voida käyttää vapaammin myös opiskeluun. Koska opiskelua ei voi enää aikaisempien vuosikymmenien tapaan nähdä riskittömänä investointina tulevaisuuteen, tulisi myös ensimmäistä tutkintoaan suorittavien opiskelijoiden kohdalla arvioida uudelleen lainavetoisen opiskelun mielekkyyttä.

On todennäköistä, että byrokraloukkujen purkamisesta huolimatta nykyistä suurempi osa ihmisistä ei löydä toimeentuloa enää ansiotyön avulla. Toisaalta monet ovat esittäneet, että digitaalisessa taloudessa hyvinvointia syntyy enenevässä määrin nimenomaan virallisen työllisyyden ulkopuolella. Jatkossa nollaan tai lähelle nollaa painuvat digitaalisten hyödykkeiden rajakustannukset voivat toimia kannusteena tuottaa yhä enemmän hyödykkeitä ilman ansiotyötä. Hoivaa, vapaaehtoistyötä ja vertaistuotantoa (esim. avoimen lähdekoodin tuottamista) tapahtuu jo tällä hetkellä merkittävässä määrin rahatalouden ulkopuolella.

Jotta ansiotyön ulkopuolella tapahtuva tuotanto voitaisiin tunnustaa yhteiskunnallisesti hyväksytyksi osallistumiseksi, olisi todennäköisesti liikuttava kohti osallistumistulon kaltaista järjestelmää, jossa ihmiset voisivat itse määrittellä etuutensa vastikkeeksi tekemän osallistumisen. Osallistumistulon merkittävin ongelma on kuitenkin se, kuinka riittävä osallistuminen määritellään ilman viranomaismielivaltaa ja toisaalta myös se, että

jokaiselle etuuden saajalle räätälöity osallistumistulo vaatisi viranomaisresurssien valtavaa lisäämistä.

Jotta osallistumistulosta voisi muodostua sekä yksilön että yhteiskunnan kannalta joustava ratkaisu digitaalisessa taloudessa, tulisi senkin todennäköisesti perustua luottamukseen ja ihmisen omaan arviointikykyyn määritellä mielekäs osallistumisen tapa.

Työvoimaviranomaiset käyttävät nykyisin merkittävän osan työajastaan selvittääkseen, täyttääkö työtön työttömyysturvaan oikeuttavat ehdot. Varsinaiseen työttömien tukemiseen jää liian vähän aikaa: TE-toimistot ovat aliresursoituja ja asiakkaita on paljon. Työttömyysturvan uudistamisella työvoimaviranomaisten mahdollisuudet tukea työttömiä lisääntyisivät huomattavasti.

TULEVAISUUDEN SOSIAALITURVA EI HAIKAILE MENNEISYYTEEN

Perusturvan riittävä taso on helpoin tapa ennaltaehkäistä köyhyydestä aiheutuvia kielteisiä yksilöllisiä ja yhteiskunnallisia ongelmia digitaalisessa taloudessakin. Lisäksi se on myös tehokas tapa purkaa byrokraloukkuja.

Koska toimeentulotuki on viimesijaisena toimeentulolähteenä perustelustikin tarveharkintainen, pahentaa riittämätön perusturva byrokratiasta aiheutuvia ongelmia. Mitä useampi henkilö joutuu turvautumaan toimeentulotukeen riittämättömän perusturvan takia, sitä useamman kohdalla byrokraloukku näyttäytyy entistä lamaanuttavammalta.

On mahdollista, että työttömyysturvan tarveharkinnan ja vastikkeellisuuden osittainen purkaminen eivät lisää riittävästi sosiaaliturvan joustavuutta digitaalisessa taloudessa. Tällöin keskustelu perustulosta uutena perusturvan muotona on todennäköisesti jälleen perusteltu.

Yksin sosiaaliturvaan tehdyt uudistukset eivät tietenkään ratkaise sitä, millaisia mahdollisuuksia työvoimalla on sopeutua digitaaliseen talouteen. Sosiaaliturvauudistusten lisäksi etenkin talous- ja koulutuspolitiikassa tehdyt ratkaisut määrittävät omalta osaltaan digitaalisen työelämän reunaehdoja. Selvää on kuitenkin, että sosiaaliturvassa perinteisen palkkatyöläisen normiin paluuta ei enää ole, mikäli työmarkkinoiden epävakaus lisääntyy nykyisestä.

Toistaiseksi työmarkkinoiden tilanne on kuitenkin ollut suhteellisen vakaa työsuhteiden muotoja tarkasteltaessa. Palkansaajien kohdalla ei näytä tapahtuneen suurta muutosta viimeisten kahden-kolmen vuosikymmenen aikana. 80 prosenttia mies- ja 70 prosenttia naispalkansaajista edelleenkin on kokoaikaisessa vakituisessa työssä.

Tilanne muuttuu, jos tarkastellaan yrittäjiä. Samana aikana yrittäjien määrä on kasvanut kuudellakymmenellä tuhannella. Unohtaa ei myöskään saa satatuhantista työttömien joukkoa: vuonna 1990 työttömyys Suomessa oli alle neljä prosenttia, nyt kaksinkertaisesti tuo määrä. Myös tällaiset seikat tulee ottaa huomioon keskusteltaessa työelämän muutoksista ja mitä uudet tuotantotavat tulevat aiheuttamaan. On hyvä lisäksi muistaa, että Suomessa suuret yhteiskunnalliset rakennemuutokset ovat tapahtuneet hitaammin kuin muissa maissa, mutta kun muutos on alkanut, se on ollut raju ja nopea. Tulevaan valmistauduttaessa on avoimesti arvioitava monia mahdollisuuksia. Peräpeiliin katsomalla on vaikea ajaa eteenpäin.

KIRJALLISUUS:

Arntz, Melanie, Gregory, Terry & Zierahn, Ulrich (2016): The Risk of Automation for Jobs in OECD Countries: A Comparative Analysis. OECD Social, Employment and Migration Working Papers No. 189. OECD Publishing.

Autor, David (2015): Why Are There Still So Many Jobs? The History and Future of Workplace

Automation. Journal of Economic Perspectives 29:3, 3–30.

Brynjolfsson, Erik & McAfee, Andrew (2014): The Second Machine Age. Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies. W.W. Norton & Company.

Ford, Martin (2015): Rise of the Robots. Technology and the Threat of a Jobless Future. Basic Books.

Frey, Carl Benedikt & Osborne, Michael (2013): The Future of Employment: How Susceptible Are Jobs to Computerisation? University of Oxford. OMS Working Paper.

Hiilamo, Heikki (2003): Sosiaaliturvan yhteensovittamisen kannusteet. Kansantaloudellinen aikakauskirja 99:3, 294–311.

Matikka, Tuomas, Harju Jarkko & Kosonen, Tuomas (2016): Tuloverotuksen vaikutus työn tarjontaan. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 5/2016.

Miller, Ben & Atkinson, Robert D. (2013): Are Robots Taking Our Jobs, or Making Them? ITIF September 2013.

OECD (2016): Automation and Independent Work in a Digital Economy. Policy Brief on the Future of Work. OECD Publishing.

Pajarinen, Mika & Rouvinen, Petri (2014): Computerization Threatens One Third of Finnish Employment. ETLA Brief No 22.

Valenduc Gérard & Vendramin, Patricia (2016): Work in the Digital Economy: Sorting the Old from the New. ETUI Working Paper 2016.03. ETUI aisbl.

Tiiviisti

- Arviot digitaalisen talouden pitkän aikavälin työllisyysvaikutuksista ovat polarisoituneet.
- Maltillisen arvion mukaan teknologinen työttömyys lisääntyy vähintään lyhyellä-keskipitkällä aikavälillä ja työmarkkinoiden epävarmuus lisääntyy.
- Joustava sosiaaliturva ottaa huomioon erilaiset tulevaisuusskenaariot ja vastaa sekä tämän päivän että huomisen ongelmiin.
- Teknologinen työttömyys ja työmarkkinoiden epävarmistuminen pahentavat työttömyysturvan tarveharkinnasta ja vastikkeellisuudesta syntyviä byrokratialoukkuja.

-
- Riittävän perusturvan turvaaminen on tärkeää ihmisten ostovoiman turvaamiseksi, köyhyyden kielteisten vaikutusten torjumiseksi ja byrokratialoukkujen purkamiseksi.
 - Tulevaisuuden sosiaaliturvan pitää kuitenkin mahdollistaa myös palkkatyön, itsensä työllistämisen, elinikäisen oppimisen ja rahatalouden ulkopuolella tapahtuvan tuotannon joustava yhdistäminen.
 - Kansallisen tulorekisterin hyödyntämisen avulla työttömyysturvan tarveharkintaa ja vastikkeellisuutta voidaan purkaa asteittain.
 - Mikäli uudistukset todetaan riittämättömiksi byrokratialoukkujen purkamiseksi, on syytä tutkia mahdollisuutta perustulon käyttöönottamiseksi.